

УЧЕНЕ ЧРЕЗ ИГРА – ИЗГРАЖДАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ И ЛИДЕРСКИ УМЕНИЯ В РАННА ДЕТСКА ВЪЗРАСТ

Доц. д-р Ия Петкова, доц. д-р Иван Ангелов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Ранното детство е критичен период за развитието на основни житейски умения, включително ориентиране в непозната среда, вземане на решения, поемане на риск, комуникация, поставяне на цели, организиране, контрол. Чрез представяне на практиката на три водещи детски научни центъра се застъпва тезата, че значителна част от дейностите, разработени на принципа „учене чрез игра“, развиват лидерски и предприемачески нагласи у децата. Направените изводи подчертават значението на ранното включване на образователни формати, които през насочена структурирана игра развиват конкретни умения у децата, които са ключови за успешната им реализация в бъдеще, в това число целеполагане, анализ на информация, вземане на решения, справяне с предизвикателства, решаване на проблеми, поемане на риск, създаване на прототипи, комуникация и водене на преговори, организация и контрол на изпълнението, разпределяне на роли, сътрудничество и работа в екип. Това може да служи за отправна точка при проектирането на ефективна учебна среда за развитие на лидерски и предприемачески умения в рамките на формалната и неформалната образователна система.

Ключови думи: предприемачество; лидерство; ранно детско развитие; учене чрез игра

Увод

Ранното детство, което обикновено се описва като период, който започва от раждането и продължава до осемгодишна възраст, често се определя като ключов в човешкото развитие, характеризиращ се с бърз когнитивен, емоционален и социален растеж. През този период децата придобиват основни умения и компетенции, които формират основата за учене през целия живот и са предпоставка за успех в бъдещите начинания и избори. Лидерството обхваща набор от личностни и поведенчески характеристики, които позволяват на хората да влияят на другите, да вдъхновяват промяна и да постигат общи цели. По подобен начин предприемаческите умения включват креативност, устой-

чивост и желание за поемане на рискове, за да се идентифицират и преследват различни възможности. В днешната динамична и конкурентна среда тези умения все повече се признават като основни за личния и професионалния успех.

Въпреки че липсват категорични доказателства в посока кое точно служи като мотиватор и е съществено за развитието на въпросните умения у децата, съществуват силни аргументи, които подкрепят тезата, че играта допринася за това. Резултатите, които се отчитат при форми на неформално обучение, базирани на метода „учене чрез игра“, показват задържане на интереса у децата, желание за следващи срещи за получаване на нови знания, трайно запаметяване и умение за възпроизвеждане и/или анализ на усвоеното. Ползите от игровите ситуации в обучителния процес са развити още от Джон Дюи и действените подходи от теорията на педагогиката (Dewey 1986, 2001).

Теоретична рамка

Ролята на ученето чрез игра в развитието на умения при децата

Усвояването на знания и умения в ранна детска възраст насърчава нагласата за постигане на устойчив успех в училище, на работното място, а също и в социален и граждански контекст (Ali, Constantino, Hussain & Akhtar 2018). Ученето чрез участие в игрови ситуации е естествен и приятен начин децата да учат и развиват основни умения. Изследователи в областта на образованието и психологията предлагат доказателства и аргументи, че „играта“ е стабилен посредник за усвояване на различни умения през целия човешки живот (Ali, Constantino, Hussain & Akhtar 2018). Заниманията през деня, включително програмите в учебните заведения, игрите в парковете, специализираните занимания и уроци, дават широка възможност на децата да получат достъп до преживявания, които подпомагат тяхната социализация, като получават възможност за когнитивно и физическо развитие (Ali, Constantino, Hussain & Akhtar 2018). Според авторите когнитивните умения на децата все още са в ранна фаза на развитие и е важно да се подчертае важността на ученето чрез средства за игра. Когато се ръководят и фасилитират от възрастни, игровите дейности могат да бъдат умишлено проектирани с насоченост към специфични области на умения. Начинът, по който децата си взаимодействат едно с друго и/или се представят самостоятелно, се научава от тяхната среда и опит, както и от впечатления, придобити от общуването с родители и педагогически специалисти.

Според Гарвис и Пендергаст подрастващите в периода от раждането до осемгодишна възраст научават най-вече чрез внимателни, подпомогнати действия в собствената им среда (Garvis & Pendergast 2015). В този смисъл, можем да очакваме по-голяма нагласа за усвояване на знания и задържане на вниманието, ако новите знания или умения са вплетени в присъщите за тази възраст игрови моменти. От социокултурен ракурс, контекстите придават съг-

ласуваност на иначе изолирани източници на развитие в ежедневното взаимодействие на децата с други хора (Cole & Cole 2001, p. 370). Монкевициен и Станкевициен (Monkeviciene & Stankeviciene, 2011) посочват, че децата на тази възраст са в състояние да се адаптират към околната среда, да се чувстват свободни в нея; те са възприемчиви, любопитни и проактивни, както и се интересуват от всичко и могат бързо да усвояват информация; успяват упорито да преследват целта дори когато никой не ги поощрява за техните усилия; те са позитивни и дружелюбни, доверчиви и комуникиращи с близките си, както и с други възрастни и познати. Авторите стигат до заключението, че в тази възраст децата пълноценно изграждат своята емоционална устойчивост, способността да възприемат собствените си емоции, а също така и да контролират тяхното изражение, както и да улавят правилно настроеността и емоциите на околните. При комуникацията със своите връстници детето в предучилищна възраст тества и прави опити да идентифицира подходи към определени дейности или игри и следователно е в състояние само да взема определени решения. Авторите определят децата в ранна детска възраст като активни, с умение да концентрират своето внимание и да поддържат самоконтрол. Чрез играта децата придобиват социални, емоционални, когнитивни и физически умения.

За ползите от играта се застъпва и Джон Дюи (Dewey 1986, 2001), според когото при включване на дейности, като рисуване, моделиране, подреждане на елементи, се развиват ключови умения, като слушане, анализ, сравнение, структуриране на дейност, работа в екип. В този смисъл, дейностният подход в педагогиката поставя в акцент върху дейността (правенето) като ключов фактор за развитието на личността. Според автора игровите ситуации трябва да дават възможност на детето да се развива, да изпробва различни материали, ситуации, подходи, с което да трупва реален опит.

Развитие на лидерски и предприемачески умения в ранна детска възраст

Научната проблематика в областта на лидерството и предприемачеството е популярна и детайлно разгледана в научните дискусии на множество изследователи (Northouse 2012; Antonakis et al. 2012). Налице са съществени аргументи, че динамиката в образователната среда обуславя необходимостта от преразглеждане на основните разбирания за лидерството и предприемаческите практики (Harris 2008). Проявата на лидерски качества и предприемачески умения у децата се наблюдава в различни дейности още в ранна детска възраст чрез взаимодействие с членовете на семейството, учителите и педагогическите специалисти, връстниците и околната среда. Ключово за развитието на подрастващите е да имат възможност да изследват и да учат основни житейски умения, като решаване на проблеми и вземане на реше-

ния – самостоятелно или групово/в екип (Kim, Park & Baek 2009). Без съмнение родителите имат съществена роля за изграждането на лидерски и предприемачески умения у своите деца. Съществуващата литература в релевантната област предоставя безусловни доказателства, че влиянието на родителите стимулира разгръщането на заложбите на децата да станат предприемачи. Линдквист (Lindquist et al. 2015, p. 269) твърди, че *„родителят предприемач увеличава вероятността едно дете също да стане предприемач“*. Това допълнително потвърждава тезата, че родителите играят ключова роля върху предприемаческите нагласи, включително склонността към автономност, конкурентоспособността, находчивостта и поемането на риск (Cameron et al. 2013). Децата внимателно наблюдават, имитират и следват модела на поведение на своите родители (Bandura 1977; Sørensen 2007).

Социалната компетентност може да се определи като способността на детето успешно да избира и постига своите цели (Robinson & Zajicek, 2005). Извършените през последното десетилетие изследвания сочат, че не съществува универсално разбиране за натрупване и изграждане на лидерски знания и умения в ранна детска възраст (Heikka et al. 2020), но определени преживявания и дейности могат да насърчат придобиването на лидерски умения през този период. Груповите игри, проектите и ролевите дейности насърчават децата да общуват, да преговарят и да си сътрудничат с останалите, полагайки основата за ефективно лидерство на по-късен етап в своето житейско и професионално развитие. Използването на обучителни формати, разработени на основата на игрови ситуации, насърчава и подкрепя непрекъснатото развитие на способността за решаване на проблеми, справянето с непознати ситуации, разбирането на културните различия, възприемане на социални норми и др.

Изследователски ориентири

Ползите от прилагане на метода „учене чрез игра“ са добре известни в световен план, като този принцип на усвояване на знания от децата е заложен в дизайна и изграждането на съществена част от детските музеи научни центрове по света. При разработване на различните образователни формати най-често се дефинират цели за развитието на детето в няколко основни категории, в това число когнитивни умения, социални умения, физическо развитие и развитие на обща компетентност/познание. Експлицитното извеждане на конкретни обучителни приоритети в контекста на придобиването на лидерски и предприемачески умения не е застъпено. Но при внимателен анализ на изведените цели в частта на социалните компетентности ясно се очертават множество компоненти, които са релевантни към развитието на лидерство и предприемачество.

За обект на анализ са избрани три водещи детски научни центъра в света: Детският музей в Чикаго, Детският музей в Милано и Детският научно-обра-

зователен център „Музейко“ в София. Представени са следните интерактивни експозиции и обучителни формати: работилница *Thinkering Lab*, игрова ситуация с пожари „Играй на сигурно“ и мултидисциплинарен кът „Пролуки между дървените къщи“ в Детския музей в Чикаго, интерактивните експозиции „Сортировач на руда“ от зона „Геология“ и „Цикъл на водата“ от зона „Градска среда и специалните работилници“ в Детски научно-образователен център „Музейко“ в София, както и интерактивната експозиция „Светлината управлява цветовете“ в Детския музей в Милано. Събирането на информация за посочените интерактивни експозиции и обучителни формати е осъществено чрез посещения и наблюдение в цитираните детски научни центрове през 2023 и 2024 г. За целите на анализа са използвани и данни от обучителни практики, както и наративи на разработените образователни програми в трите детски музея. По време на посещенията са проведени пет дълбочинни интервюта с образователни специалисти, като водещите въпроси включват: Как избирате форматите, които да включите в дейността на научния център?; Кои са основните умения, които изграждате чрез обучителните формати (изброяват се избраните за анализ); Как игровите ситуации подпомагат развитието на детето?; Считате ли, че изброените обучителни формати подпомагат изграждането на лидерски и предприемачески умения у децата? Какви?; Каква е ролята на учителя в игровите ситуации?; Каква е ролята на родителите в активното развитие на детето и как вие подпомагате този процес във Вашия научен център?; Искате ли да ни споделите нещо важно за развитието на умения в ранна детска възраст?

В резултат на съдържателен анализ за посочените образователни модули и проведените дълбочинни интервюта с образователни специалисти в детски научни центрове заложените целеви умения в игровите ситуации са съотнесени към развитието на лидерски и предприемачески умения.

Дискусия

Детският научен център в Чикаго, САЩ, има мисията да подпомага развитието на децата чрез създаване на среда, в която играта помага на децата за техния когнитивен, физически, социално-емоционален и общообразователен напредък. Специалистите в детския музей подчертават значението на ролята на родителите за развитието на децата. Не само като ролеви модел за подражание, но като активни участници в игровите и обучителните дейности. Заниманията в работилницата *Thinkering Lab* подпомагат критичното мислене и уменията за решаване на проблеми и справяне с предизвикателства. Подрастващите използват своята фантазия и идеи, създават прототипи и експериментират в защитена среда. Допълнително развиват уменията си за работа в екип, като комуникират, разпределят роли, контролират изпълнението, сътрудничат си с останалите. Внимание заслужава и игровата ситу-

ация „Играй на сигурно“, в която децата влизат в ролята на пожарникари. Включените активности им помагат да развият уменията си за получаване и анализ на информация, както и за вземане на информирани решения. Работа в екип, организиране и контрол са допълнителни умения, които се изискват при разрешаване на задачите, които са заложили в игровия формат. По време на включените активности във формата „Пролуки между дървените къщи“ децата развиват своето въображение, докато играят различни роли; решават проблеми (ориентират се, упражняват критично мислене, анализират информация и вземат решения за справяне в непознати ситуации, поемат премерен риск); постигат цели чрез целеполагане и изпълнение на задачи; учат се на самоконтрол, докато си взаимодействат в пространство с останалите деца). Допълнително развиват чувството си за свобода и увереност, както и за преценка на собствените си възможности и граници.

Общинският културен институт Научно-образователен детски център „Музейко“ е детски научен център в София. Една от най-популярните програми, която носи името „Музейко откривател“, представлява изследване на експозиционната зона на „Музейко“, която включва 3 етажа с над 130 интерактивни инсталации и игри. Образователните експерти ангажират вниманието и канализират детската игра чрез използването на специално разработени материали с мисии и загадки – задачи със средна трудност, които провокират мислене у децата, активират техния изследователски интерес и поемане на премерен риск, като дават възможност да изпитат радост от постигнати резултати чрез целенасочена работа. Загадките поставят детето в ролята на водач. Формулировката и целите на мисиите са да овластят децата да изследват сами, да поемат риск и да постигат целите си. Престоят сред експозициите не е органичен и дава възможност на децата сами да задават темпото на обиколката и да вземат решения, като сами правят избор на атрактивните за тях теми, локации и експозиции.

Много от инсталациите изискват от посетителите да участват в група/отбор. Децата са поставени в ситуация, в която сами трябва да изследват, идентифицират и разпределят ролите в играта. Този вариант на игра е придружен с преговори между децата, което подпомага техните социални и комуникационни умения. Допълнително развиват умения за изграждане на екип, организиране и контрол. Пример за такива игри са инсталациите „Сортировач на руда“ от зона „Геология“ и „Цикъл на водата“ от зона „Градска среда“.

По подобен начин протичат и груповите занимания сред експозициите. Водещите на групи подават на децата тематични мисии, като разделят децата на малки отбори от по 5 – 6 деца. Често задачите изискват от децата да използват различни похвати и умения, за да достигнат до верните отговори, като наблюдателност, сръчност, критично мислене, способност за решаване на проблеми и други.

В работилниците на детския научен център се използват различни педагогически методи, като учене чрез игра, учене чрез преживяване, проектно базирано, предметно базирано обучение и други. В структурата на всяко занимание присъстват няколко ключови елемента: въведение, експерименти и демонстрации, групова задача/анализ /експеримент, самостоятелна работа и заключение/обобщение. При груповата задача децата обичайно се разделят на отбори от 4 до 6 деца. Водещият избира капитан на отбора, който разпределя ролите и следи за участието на всички. Развиват се уменията за комуникация, поставяне на цели, вземане на решения, поемане на риск, аргументация и водене на преговори за обосноваване на позиция и мнение.

В детския научен център MUBA в Милано, Италия, експозициите и образователните формати са изцяло разработени на принципа „учене чрез игра“. Отличаваща характеристика от описаните дотук подходи е използването на изкуството в разработването на изложбите и обучителните дейности. Вниманието заслужава централната експозиция, която носи името „Светлината управлява цветовете“. Тя включва множество цилиндрични елементи, които са оцветени в различен цвят, а децата могат да влизат в тях, като усещат различни текстури, разположени на земята. Образователните специалисти от детския музей обясняват, че съществува тясна връзка между цветовете и емоционалното състояние на човек, като по несъзнателен начин ние сме чувствителни към вариациите в цвета на светлината. Често свързваме щастието с топли и ярки цветове, а тъгата – с неутрални и тъмни цветове. Цветовете, като сетивните преживявания, взаимодействат с допир, слух и мирис и не е трудно да си представим мек, тих или ароматен цвят. Тези асоциации между различните сензорни стимули се наричат *синестезия*, което на гръцки означава „възприемаме заедно“. За едно малко дете е важно да изследва нови взаимовръзки между форми и цветове, светлини и материали: вербалният език, който по-късно развиват, ще бъде обогатен от асоциациите, преживени в предезиковата фаза. Педагогическите специалисти в детския научен център на Милано избират изкуството като универсален модел за комуникация, който преодолява езикови, етнически и възрастови бариери. В обучителните дейности се залага на свободното използване на различни материали и техники за създаване на разнообразни предмети. Творческите ателиета дават възможност на децата да използват въображението си, да изразяват свободно своите идеи и интереси. Подрастващите развиват умения като работа в екип, комуникация и вземане на решения. Артистичните ателиета се явяват силен инструмент за изразяване на собствената идентичност, експериментиране и даване свобода на въображението.

В проведените дълбочинни интервюта с образователните експерти на детските научни центрове се подчерта ролята на обучаващите/фасилитаторите и родителите/полагащите грижи за успешното развитие на подрастващите.

Като предоставят увлекателни възможности за учене, те подхранват естественото любопитство, креативност и амбиция на децата. Преподавателите могат да използват подходи, базирани на игра, за да насърчат децата да изследват своите интереси, успешно да решават проблеми и да се развиват устойчиво с амбиция за постигане на високи резултати и успех. Направените изводи подкрепят и допълват разсъжденията на изследователи, които отчитат разнообразните ползи от прилагане на метода „учене чрез игра“ (Dewey 2001; Garvis & Pendergast 2015). Резултатите са в съответствие с идеите, заложиени в теориите за обработка на информация, според които когнитивното развитие е процес на разширяване на ограниченото внимание, памет и капацитет за решаване на проблеми на малкото дете (Cole & Cole 2001, p. 370).

Съществена част от заложените образователни цели в научните формати, разработени на принципа „учене чрез игра“, могат да бъдат съотнесени към развитието на лидерски и предприемачески умения у децата. На база представените няколко образователни формата могат да се посочат следните: целеполагане, анализ на информация, вземане на решения, справяне с предизвикателства, решаване на проблеми, поемане на риск, създаване на прототипи, комуникация и водене на преговори, организация и контрол на изпълнението, разпределяне на роли, сътрудничество и работа в екип. Образователните дейности, разработени на принципа „учене чрез игра“ в ранна детска възраст, допринасят за развитието на лидерски и предприемачески умения чрез различни механизми. Груповите игри и заниманията с пресъздаване на ситуации насърчават комуникацията, работата в екип и способностите за разрешаване на конфликти. Ролевите дейности позволяват на децата да заемат лидерски роли, да вземат решения и да поемат риск в безопасна и подкрепяща среда. В допълнение, структурираните учебни преживявания, като например участие в малки проектни дейности, предоставят възможности на децата да развият специфични лидерски умения, като поставяне на цели, планиране и делегиране. Творческите ателиета развиват креативното мислене, ангажират изследователския потенциал и стимулират иновативния подход при решаването на проблеми. Развитието на предприемаческите умения започва в ранните години, когато децата изследват своите интереси, експериментират с нови идеи и използват въображението си в игрите. Дейности като конструктори и пъзели, пресъздаване на ситуации, работилници и творчески ателиета предоставят възможности на децата да изразят своята креативност, да решават проблеми и да поемат умерени рискове в защитена среда. Тези преживявания помагат за развитието на предприемаческо мислене, характеризиращо се с любопитство, гъвкавост и склонност към иновации.

Въпреки ползите от учебните и игровите дейности съществуват предизвикателства и ограничения при насърчаването на лидерски и предприе-

мачески умения в ранна детска възраст. Ограниченият достъп до качествени образователни програми в ранна детска възраст, особено в общности с ниски доходи, може да възпрепятства възможностите на децата за учене и развитие. Необходими са допълнителни изследвания, за да се изследва дългосрочното въздействие на интервенциите в ранна детска възраст върху развитието на лидерски и предприемачески умения. Континуитетни проучвания, проследяващи напредъка на децата във времето, могат да дадат представа за трайните ефекти от ранните преживявания върху резултатите в по-късен етап от развитието. Сравнителни проучвания, изследващи различни подходи към образованието в ранна детска възраст, като базирано на игра спрямо традиционното обучение, могат да подпомогнат анализа на относителната ефективност на различните педагогически подходи. Не на последно място, следва да изследва взаимовръзката на фактори, като пол, култура и социално-икономически статус при изграждането на предприемачески и лидерски умения в ранна детска възраст.

Заклучение

Въпреки че научната литература изобилства от изследвания върху лидерските и предприемаческите умения, сравнително по-малко внимание се отделя на тяхното развитие в ранна детска възраст. В настоящия текст са представени практики на три водещи детски научни центъра с дискусия върху ролята на учебните и игровите дейности за развитието на лидерски и предприемачески умения у децата. Показан е потенциалът чрез структурирана игра с образователен контекст да се стимулира създаването на лидерски качества и предприемаческо мислене у малките деца. Подчертана е съществена роля на обучители и родители като активни участници в устойчивото развитие на подрастващите. Представен е потенциалът за провеждане на поредица от специализирани в релевантната област изследвания, които да дадат повече яснота относно подходите към подготовката и обучението на подрастващите, техните потребности и капацитет да развият лидерски и предприемачески умения посредством игрови практики. С помощта на групови занимания, ролеви дейности и структурирани образователни формати децата развиват основни умения като комуникация, решаване на проблеми и работа в екип. По подобен начин творческите занимания, работилниците и лабораториите, както и предприемаческите симулации насърчават иновациите, поемането на риск и находчивостта. Като предоставят увлекателни и обогатяващи възможности за учене, преподавателите и родителите могат да подкрепят цялостното развитие на децата и да ги подготвят за бъдещ успех, защото лидерските и предприемаческите способности играят основна роля в справянето със сложността на съвременния свят.

Благодарности и финансиране

Проект TWIN4ECO (# BG-RRP-2.005-0001), финансиран от Европейския съюз – NextGenerationEU.

Acknowledgments and Funding

TWIN4ECO (# BG-RRP-2.005-0001) project funded by the European Union – NextGenerationEU.

REFERENCES

- ALI, E.; CONSTANTINO, K.M.; HUSSAIN, A. & AKHTAR, Z., 2018. The effects of play-based learning on early childhood education and development. *Journal of Evolution of Medical and Dental Sciences*, vol. 7, no. 43, pp. 4682 – 4685. ISSN 2278-4748.
- ANTONAKIS, J.; DAY, D.V.; SCHYNS, B., 2012. Leadership and individual differences: At the cusp of a renaissance. *The Leadership Quarterly*, vol. 23, no. 4, pp. 643 – 3650. ISSN: 1048-9843.
- BANDURA, A., 1977. *Social Learning Theory*. Prentice-Hall.
- CAMERON, L.; ERKAL, N.; GANGADHARAN, L. & MENG, X., 2013. Little emperors: behavioral impacts of China's One-Child Policy. *Science*, vol. 339, no. 6122, pp. 953 – 957. Available from: doi: 10.1126/science.339.6122.905-b.
- COLE, M. & COLE, S. R., 2001. *The Development of Children*. Worth Publishers.
- DEWEY, J., 1986. Shkola i rebionok. *Istoria doshkolnoi pedagogiki*, pp. 339 – 345 [in Russian].
- DEWEY, J., 1986. *Choveshkata priroda i povedenie*. Sofia: Kritika i humanizam [in Bulgarian].
- GARVIS S. & PENDERGAST, D., 2015, Thinking differently about infants and toddlers: exploring the reflections of future. Australian early childhood teachers in Australia. *Australian Journal of Teacher Education*, vol. 40, no. 4, pp. 117 – 131. ISSN: 1835-517X.
- HARRIS, A., 2008. *Distributed School Leadership: Developing Tomorrow's Leaders*. London: Routledge.
- HEIKKA, J.; HOGNESTAD, K.; KETTUKANGAS, T.; BØE, M. & RANTA, S., 2020. Reviewing early childhood education teachers as leaders in Finland and Norway: Governance and professionalism. In: M. SCHRODER (Ed.), *Early childhood teachers: Global practices, challenges and prospects*, Nova Science Publishers, Inc.
- KIM, B.; PARK, H. & BAEK, Y., 2009. Not just fun, but serious strategies: Using meta-cognitive strategies in game-based learning. *Computers and Education*, vol. 52, no. 4, pp. 800 – 810. ISSN 0360-1315.

- LINDQUIST, M.J.; SOL, J. & VAN PRAAG, M., 2015. Why do entrepreneurial parents have entrepreneurial children?. *Labor Economy*, vol. 33, no. 2, pp. 269 – 296. ISSN: 0734-306X.
- MONKEVICIENE, O. & STANKEVICIENE, K., 2011. Changes in Lithuanian Pre-school and Pre-primary Education Quality over the Last Decade. *US-China Education Review*, vol. 1, no. 1, pp. 119 – 130. ISSN: 2161-623X.
- NORTHOUSE, P.G., 2012. *Leadership: Theory and Practice*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- ROBINSON, C.W. & ZAJICEK, J.M., 2005. Growing minds: the effects of one-year school garden program on six constructs of life skills of elementary school children. *Hort Technology*, vol. 15, no 3, pp. 453 – 457. ISSN 1063-0198.
- SORENSEN, J. B., 2007. Closure and exposure: mechanisms in the intergenerational transmission of self-employment. In: M. RUEF, M. LOUNSBURY (eds.), *The Sociology of Entrepreneurship*, pp. 83 – 124. ISBN: 978-0-7623-1433-1, eISBN: 978-1-84950-498-0.

LEARNING THROUGH PLAY – BUILDING ENTREPRENEURIAL AND LEADERSHIP SKILLS IN EARLY CHILDHOOD

Abstract. Early childhood is a critical period for the development of basic life skills, including orientation in an unfamiliar environment, decision making, risk taking, communication, goal setting, organization, control. By presenting the practice of three leading children's science centers, the thesis is advocated that a significant part of the activities developed on the "play and learn" principle develop leadership and entrepreneurial skills in children. The conclusions drawn emphasize the importance of the early inclusion of educational formats that, through targeted structured play, develop specific skills in children that are key to their successful implementation in the future, including goal-setting, information analysis, decision-making, coping with challenges, problem solving, risk taking, prototyping, communication and negotiation, organization and performance control, role allocation, cooperation and teamwork. This can serve as a starting point in the design of an effective learning environment for the development of leadership and entrepreneurial skills within the formal and informal education systems.

Keywords: entrepreneurship; leadership; early childhood development; learning through play

✉ **Dr. Iya Petkova, Assoc. Prof.**
ORCID iD: 0009-0000-2811-8877

Dr. Ivan Angelov, Assoc. Prof.
Faculty of Economics and Business Administration
Sofia University
Sofia, Bulgaria
E-mail: iya.petkova@feb.uni-sofia.bg
E-mail: ivanangel@feb.uni-sofia.bg